slovenskog prijevoda 1946.); F. *Škerl* o raspravama, koje je gen.-major D. Kveder 1945./6. objelodanio u NOB-i; J. *Jarc* o »Publikacijama virov za zgodovino nar.-osvobodilne borbe in kvizlinških organizacij«; A. *Baš* o knjizi J. Korošca »Staroslovenska grobišča v severni Sloveniji«; B. *Grafenauer* o udžbeniku B. Bintera »Južni Slovani v srednjem veku«. Na kraju se nalaze bibliografski pregledi slovenske historijske literature za razdoblje 1941. do 1945. (M. *Pivec—Stelé)* i okupatorske literature o slovenskoj Štajerskoj (F. *Baš).*

J. Š.

GLASNIK DRŽAVNOG MUZEJA U SARAJEVU, N. S. 1946. DRUŠTVENE NAUKE, SVEZAK I.

Poslije oslobođenja Zemaljski muzej u Sarajevu — koji se 1946. nazivao još Državnim, kako je to navedeno i u naslovu prvog sveska — objelodanio je dosada dvije knjige svojih priloga s područja društvenih nauka. Prvu je uredio V. Gligić.

Dr. J. *Korošec* prikazuje *Pećinu Hrustovaču, novi lokalitet slavonske kulture* (7—37, s 18 tabla), koji je 1937. otkrio kustos muzeja dr. Sergejevski. Sačuvani ostaci »skromnih plastičnih proizvoda, različitih keramičkih oblika, različitog oruđa od kamena, kosti i jelenskog roga« kao i neznatni metalni nalazi potječu od nosilaca slavonske kulture; ovi su vjerojatno zadržali dijelom »svoju kulturu sve do dolaska Rimljana«, ali su primili i »pojedine elemente halštatske, u stvari gradinske kulture.« Pisac zastupa mišljenje o jedinstvenosti slavonske kulture; Hrustovača predstavlja u njoj možda »zasebnu podvrstu«, u kojoj »ima podjednako elemenata i Vučedola i Ljubljanskog Barja.« Zajedničko obilježje sviju nalazišta dolazi do izražaja u »kupi na nozi, zatim krčagu, nekim zdjelama, duboreznoj tehnici i još nekim oblicima«, što je dovoljno, da se ova kultura smatra »jednom organskom cjelinom.« Međutim, zasada se ne može odrediti razdoblje slavonske kulture, kojemu Hrustovača pripada; njezin je početak vjerojatno suvremen završnom razdoblju Bodrogkeresztur-kulture, u kojem se upotrebljavala kupa na visokoj šupljoj nozi.

Sv. N. *Radojčić* raspravlja o *Ulozi antike u starom srpskom slikarstvu* (39—50, s 3 table) i dolazi do zaključka, da su majstori, »koji su slikali freske, minijature i ikone za velike manastire Nemanjića«, prošli »kroz visoku školu antičke kulture rano, pre pojave renesanse u Italiji«, t. j. od kraja XII. do sredine XIV. stoljeća. »Klasicizam u staroj srpskoj umetnosti imao je svoj oslonac i svoje sličnosti u ratničkom životu srednjevekovnih Srba, u njihovom pravnom i društvenom poretku i njihovim religioznim shvatanjima. Dok je to staro stanje trajalo i izvan umetnosti, život antičkih elemenata u starom srpskom slikarstvu bio je prirodan i razumljiv. Kad se to stanje u društvu i državi izmenilo, klasicizam u umetnosti postao je anahronizam i postepeno se degenerisao i gubio.« Na prijelazu iz XIV. u XV. st. srpsko je slikarstvo, uporedo s razvojem kasnogotičke umjetnosti na Zapadu, izgubilo svoj »muški karakter«; ono uživa »u opisivanju nakita, skupocene tkanine i raskošnog nameštaja«, a ljudski je lik u njemu »nježnih proporcija, izveštaćenih pokreta, nervoznih, bolešljivih fizionomija«.

Tatomir *Vukanović* prikazuje *Srebrnicu u srednjem veku* (51-80). Pisac nastoji, da razmotri »sva pitanja iz srednjevekovne istorije, sve probleme koji se odnose na etničku prošlost, te i sva sociološka i ekonomska pitanja« u vezi sa Srebrnicom. Premda se koristio ponekim arhivskim podatkom i objelodanjenom građom, nije uspio dati više

od onoga, što je literatura do danas dala. I njegov se prikaz ograničava na razdoblje od 1376., kad se Srebrnica prvi put spominje, do 1476., kad je despot Vuk Grgurović upao u grad, koji se već od 1462. stalno nalazio u vlasti Turaka. Govoreći o tim posljednjim događajima, pisac ne razlikuje Srebrnicu i oblast oko nje (zajedno s tvrdim Srebrnikom) od Srebrenika u sjevernoj Bosni (nekadašnjoj Usori), po kojoj se prozvala Srebrenička banovina. Samo se takvom pogreškom može objasniti, zašto neposredno poslije opisa Vukova upada 1476. nastavlja: »Naskoro za tim Madžari su pripremili nov pohod na srebrničku oblast i osvojili su je od Turaka. Dugo je vremena za ovim Srebrnica ostala van domašaja turske vlasti. Kada je 1482. godine pao Novi, kao poslednji slobodni grad stare bosanske države, te su svu zemlju pritisli Turci, sem dva-tri mala grada na ušću Neretve, jajačka i srebrenička oblast ostale su postrani...« (76) Zbog toga pisac i ostavlja otvorenim pitanje, kad je Srebrnica — prema njegovu mišljenju — pala definitivno pod Turke. Njezinu povijest završava riječima, da su »madžarski gospodari... ove krajeve držali radi eksploatacije i kao bastione za sigurnost Pešte« (76), što ni u jednom slučaju nije točno. Obje su banovine (bez Srebrnice!) bile, kao obrambeni pojas, težak financijski i vojnički teret, a o Pešti kao središtu Ugarske ne može se u to doba upće govoriti.

Sličnih pogrešaka, koje izviru iz nedovoljnog poznavanja materije, ima u prilogu više. Ne može se, na pr., tvrditi, da je »čitava zemlja u srednjem veku dobila ime Bosna Argentina« po Srebrnici (51), jer su tako od 1517. bosanski Franjevci nazivali svoju »redodržavu« (u gradu se nalazio njihov samostan, koji se prvi put spominje između 1385. i 1390.); ljetopisom fra Nikole Lašvanina (+ 1750.) ne može se kao tobože »starim« datirati neki događaj god. 1419.—1420. (bilj. 74); Dubrovčani se 1435. ne mogu tužiti »ugarskom kralju i Matiji Korvinu« (69), jer potonji još nije bio na životu (radi se o njegovu ocu, Ivanu Hunjadiju); madžarsku vojsku, koja je 1463. upala dolinom Drine u Bosnu, nije vodio I(van) Zapolja (75), nego njegov otac Emerik; netočna je tvrdnja, da se u jednom, nesačuvanom, rukopisu žitija despota Stefana govori o »Bosancima u Srebrnici« kao bogomilima, već se o stanovnicima Srebrnice bez razlike kaže, da su bogomilske hereze (na istom mjestu u rukopisu, koji je Jagić objelodanio, stoji ispravno: »...pred rečenim gradom Srebrnice, v njem že srebrodelci množstvo...«, 317—318).

U prilogu ima i pogrešaka druge vrste (pretežno štamparskih): na str. 61 govori se o dubrovačkom plemiću Marinu Gradiću, ali se ovaj već dva reda niže naziva M. Gučetić; u bilješci 22. citira se Luco mj. Lucius i t. d.

Rasprava dra Vl. *Mošina: Ugovor sv. Save sa svetogorskim protatom o zemlji za vinograd* (81—122) odnosi se na jedan od »najstarijih srpskih istoriskih spomenika«, koji se sačuvao u dva prepisa na grčkom jeziku i jednom prijevodu (iz XVII. st.). Na osnovi analize teksta ovoga dosad u nauci zanemarenog dokumenta pisac dolazi do zaključka, »da se više unutarnjih podataka nalazi u potpunom skladu s rečima isprave o Savinom arhiepiskopstvu, a pošto se svi ti podaci nalaze u sva tri primerka, od kojih je prvi napisan, verovatno, u XIII. veku i besprekoran je kako sa gledišta jezika, tako i diplomatike, smatramo, da ovaj tekst ne samo što nije interpoliran, nego je, naprotiv, apsolutno autentičan« (98). Premda je godina u datumu isprave (1193.) nesumnjivo pogrešna, pisac smatra, da je indikcija ispravno označena, i tako, u vezi s konkretnom historijskom situacijom i paleografskim razlozima, zaključuje, da se radi o godini 1228. On potkrepljuje novim dokazima Ćorovićevo datiranje dolaska kralja Radoslava, epirskog štićenika, na prijestolje godinom 1227. i misli, da je već tada srpska crkva bila podložna ohridskoj, zbog čega je sv. Sava početkom 1228. i napustio zemlju s odlukom da ode u Svetu Zemlju (103). Na povratku, u promijenjenim političkim prilikama, sv. Sava je u Nikeji uspio da za srpsku crkvu ishodi autokefalnost, a zatim je pred kraj ljeta 1228. svratio u Svetu Goru i ondje sklopio navedeni ugovor (104).

Drugi dio rasprave pisac, u vezi s prijevodom isprave, posvećuje pitanju srpskog brzopisa; upotrebu ovog naziva mjesto prije uobičajenog »kurziva«, opravdava činjenicom, da se »prvi počeci kurziva pojavljuju u srpskom pismu u XV. veku, a pravi se kurziv razvija tek u XVII. veku.« (106)

Dr. Gregor *Čremošnik* potkrijepljuje svojim diplomatičkim prilogom *Ugovor između kralja Tvrtka I. i Dubrovnika od 9. aprila 1387.* (123—127) — koji se sačuvao samo u konceptu — podatak J. Rastića, prema kojem se Tvrtko zbog turske opasnosti obvezao ugovorom, da za pravo utočišta u Dubrovniku »svojom oružanom snagom brani i štiti Dubrovnik, njegovu teritoriju i njegovo blago od svakog neprijatelja.«

Branislav *Đurđev* objelodanjuje u originalu i prijevodu tekst *Požeške kanun-name iz 1545. godine* (129—138), koju dosada naši historičari nisu poznavali (original se nalazi u Carigradu). Ona je izvor prvog reda, jer je služila podlogom za katastarski defter, pa stoga sadržava porezne i feudalne obveze raje u požeškom sandžaku. Za poznavanje društvenog razvoja u turskom carstvu sredinom XVI. st. dragocjena je odredba, kojom se zabranjuju različita nasilja feudalaca i poreznika nad rajom. Neki su timarlije već tada pretvarali desetinu, propisanu šerijatom, u veću paušalnu svotu (»zakup«) i tako pojačavali eksploataciju podložnih seljaka na njihovim ćiftlucima, pa ih i tjerali sa njih. Kanun-nama dopušta, da spahija uzme ćiftluke i preda ih drugome samo u slučaju, ako ih njihovi posjednici (s tapijom) »ostave u parlogu i neobrađene, a da ne budu sprečavani, pa niti seju niti kose.« Iz teksta se nadalje vidi, da su pobirači poreza i nameta »činili narodu nepravdu«, zahtijevajući od njega »novčani ekvivalenat za desetinu«, besplatnu hranu i službe i t. d. Značajno je, da raja u požeškom sandžaku plaća prema »starom običaju« porez filuriju, koji inače plaćaju samo stočari (»vlaški dukat« od kuće), ali je ona plaća samo kao harač, a uz ostalo daje i »ratni dukat« u ime vojnice prigodom »veličanstvenoga vojničkog pohoda« na čelu sa sultanom. Da se ovdje doista radi o bivšim stočarima, dokazom su časti kneza, primićura i teklića za narodne starješine, koji se oslobađaju svih poreza i nameta, jer imaju dužnost državnih organa. Najzad, među rajom bilo je i »vojnuka«, koji su također bili oslobođeni plaćanja poreza, jer oni, »ako nastane graničarska služba ili vojni pohod, sa svojim sandžakbezima i vojvodama, svojim konjima, odelom, kratkim kopljima, štitovima i uopšte uređenim ratnim priborom polaze na granice, vrše različite službe u zarobljavanju neprijatelja i izviđanju neprijateljskih položaja i učestvuju u ratnom pohodu.«

U vezi s novom izvornom građom o trgovini robljem iz Bosne 1661. (u mletačkom arhivu) dr. Al. *Solovjev* piše o *Trgovanju bosanskim robljem do god. 1661.* (139—162). Polazeći sa činjenice, da »Balkan beše klasična zemlja ropstva u antičko doba«, pisac konstatira, »da se ropstvo u Dalmaciji i u Bosni nije razvilo samo pod talijanskim uticajem« (143), nego da su Slaveni »od pamtiveka... poznavali ropstvo i držali roblje, iako ova ustanova nije nikad zahvatala kod njih široke razmere« (143). Njima u rodovskom uređenju »radna snaga roblja nije bila mnogo potrebna«, pa je rob »ulazio u patrijarhalnu porodicu kao njen najmlađi član, kao kućni sluga, u pravnom položaju blizak detetu« (144). Međutim, »u X i XI veku trgovina robljem zauzimala je veliko mesto u privrednom životu Kijevske Rusije«, gdje se njome bave većinom Normani (145), a u Hrvatskoj, gdje »spekulativne trgovine robljem« nije bilo, »roblje oba pola radilo je u dvorovima (curtes) na manastirskim imanjima« (145)). Pisac nadalje konstatira, da je s primanjem kršćanstva »izgledalo, da će se trgovina slovenskim robljem na Jadranu smanjiti«, kako je i bilo od X.—XII. st., »ali od početka XIII v. pojava bogumilstva opet je pojačala« tu trgovinu (142). Već je Jireček utvrdio, da »se broj robova u dalmatinskim gradovima, tokom XIV veka, sve više smanjuje i iščezava prema slobodnoj posluzi koja se, na osnovu ugovora, uzima u službu«, pa se u Dubrovnik »smela uvoziti iz Bosne kao roblje samo čeljad patarenske vere«. Ono je bilo pretežno žensko; »vero-

vatno veći deo tog roblja bio je prodavan zbog duga, zbog gladi, od roditelja ili gospodara-vlastele a često i hvatan od. naročitih hajduka »robaca« kojim to beše zanat.« (149) U Bosni (i Humu) postojalo je »kućno ropstvo, doživotno i nasledno«, pa su »dubrovački sudovi priznavali ono pravo svojine na roblje, koje je postojalo u susednim zemljama« (151). Ali Dubrovčani nisu trgovali samo tim robljem; u grad su dovodili i »robinje iz Srbije, Rusije i prednje Azije«, pa se iz sačuvanih podataka vidi, da se trgovina robljem nije ograničavala na bosanske heretike, nego je obuhvatala sve, što nije bilo katoličko, dakle »nevjernike« (infideles) različitih vjera i narodnosti, pa i pravoslavne (shizmatici).

Iz dvaju dokumenata, koje pisac u cijelosti donosi, vidi se i to, »da se trgovina robljem još vodila u krupnim razmerima u Španiji god. 1661., da je mesto za nabavku roblja bila Boka Kotorska, a da je tursko roblje izvoženo mahom iz Bosne« (154). Prema izvještaju mletačkog providura od 25. VII. 1661., ova je trgovina ženama i dječacima »glavni i jedini izvor dobitka za Morlake i hajduke«.

S pravom je B. *Đurđev* u *Jednoj primedbi uz članak prof. Solovjeva* osudio kao netočnu pretpostavku, da Slaveni u VI. st. nisu osjećali potrebe za radnom snagom robova, jer su se navodno još »nalazili u periodi nomadskog, pastirskog života«, kako je 1908. ustvrdio Vladimirski-Budanov. Niti su oni tada bili nomadi-pastiri, niti stočarski način života ne isključuje postojanje ropstva.

U drugoj svesci Glasnika, o kojoj će biti govora u idućem broju, *Čremošnik* utvrđuje u prilogu *Pravni položaj našeg roblja u srednjem veku* daljnje nedostatke u članku Solovjeva. S obzirom na tvrdnju, »da se roblju priznavalo pravo svedočenja pred sudom« u Dubrovniku, Čremošnik konstatira, da »sve poslovanje sa robljem spada u grupu notarskih poslova« i da ovi »nemaju sa sudom nikakve direktne veze. Kada se prodaje koji rob, odnosno kada se uzima na zapisnik njegova izjava da je rob, *to se ne radi na sudu, nego u notarijatu.*« (70) »Rob je bio u punom smislu reči samo »res«, samo jedna stvar, sa kojom je vlasnik mogao raspolagati po miloj volji«, i stalna formula »carte servitutis« (službenog dokumenta o pravu na roba), prema kojoj vlasnik roba može s njime raditi što hoće (ut de me omne velle suum faciat), »nije bila fraza, nego tvrda stvarnost« (71). Međutim, »za eventualne izuzetne slučajeve imao je sud sa knezom na čelu još uvek teoretsku mogućnost da po svom nahođenju prizna, možda, čak i robu« pravo svjedočenja pred sudom (73). Čremošnik napokon ističe, da »ni filozofija, ni crkva, nisu bitno promenile bespravni položaj roblja« (73).

Čremošnik, nadalje, s razlogom napominje, da je prof. Solovjev »prevideo« njegovo izdanje Kancelariskih i notariskih spisa 1278—1301 (1932), u kojima se 270 od 315 dokumenata odnosi na bosansko-zahumsko roblje. Nepoznavanje ovog osnovnog djela uzrokom je i netočne transkripcije nekih imena prema Truhelkinu pogrešnom čitanju (68).

Prof. Solovjev poslužio se obilnom literaturom o trgovini robljem u našim krajevima i u zapadnoj Evropi, ali ne poznaje značajnu raspravu Charlesa *Verlindena*, Esclaves du Sud-Est et de l'Est Européen en Espange à la fin du Moyen Âge (Revue historique du Sud-Est Européen XIX/2, 1942, Bukurešt 1943). Pisac, koji je tada pripremao djelo Esclavage dans l'Europe mediévale (s neobjelodanjenom građom iz mletačkog arhiva), iznio je u navedenoj raspravi više zanimljivih podataka o ropkinjama (i jednom robu) iz Bosne u barcelonskom arhivu. Podaci potječu iz razdoblja od 1400. do 1419. i govore o ropkinjama de Bocnia, de partibus Bocine i t. d. (pa i »de nacio de Paterins«!); u većini slučajeva radi se o obraćenicama (neophytae), a jedan podatak iz 1412. izričito navodi, da ropkinja, »paterina oriunda parcium de Bossina«, nije bila kršćena (quanda serva et captiva mea non baptizata). Zanimljiv je i podatak iz 1411. o prodaji jedne 20-godišnje ropkinje »de nacione Burgariorum *vel* Bossinorum«. *Jaroslav Šidak*

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA I 1948 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIĐAK

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB